

AHOGY A LAKOSSÁG ÉS AHOGY A RENDŐR LÁTJA

AZ IGAZOLTATÁSI GYAKORLAT TAPASZTALATAI

Az Open Society Justice Initiative a Magyarországon is működő Nyílt Társadalom Alapítvány (Open Society Institute, OSI) nemzetközi emberi jogi és jogfejlesztő programja, amely egyszerre végez jogi segítségnyújtó, kutató és technikai támogató tevékenységet a büntető igazságszolgáltatás, a nemzetközi jog, a szólás- és információszabadság, az egyenlő bánásmód és az állampolgársági jog területén. Az Abudzsában, Budapesten és New Yorkban székelő szervezet 2005-ben a rendőrségi eljárásban tetten érhető diszkrimináció egy speciális formáját, az etnikai alapú kiválasztás, az etnikai profilalkotás vizsgálatát célzó programot indított.

A helyi partnerszervezetek bevonásával végzett kutatások során a Justice Initiative egyfelől fel kívánja hívni a jogalkalmazók, emberi jogi szervezetek, politikai döntéshozók és a tágabb közvélemény figyelmét a kérdés jelentőségére és rá kívánja irányítani a figyelmet a rendvédelem valamennyi ágára kiható (például a terrorizmus elleni fellépés során is jelentkező), az etnikai profilalkotást nemzeti és összeurópai szinten rendező normatív szabályozás fontosságára. A program nagy hangsúlyt fektet a civil társadalom és a rendőrség együttműködésére, amely a diszkrimináció elleni hatékony fellépés alapfeltételének tekinthető. A program első fázisának tekinthető, 2005–2006 folyamán Bulgáriában, Magyarországon és Spanyolországban folytatott kutatás az igazoltatási gyakorlattal kapcsolatos lakossági és rendőri tapasztalatokra, különösen az eljárások során esetlegesen tetten érhető, az adott ország releváns kisebbségeit sújtó hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos véleményekre irányult. Építve a korábbi¹ ilyen irányú magyar vizsgálatok eredményeire,² a kutatás a rendőrség, jogvédő civil szervezetek, valamint független szakértők és kutatók tevékeny részvételére épült, a magyarországi adatfelvételt pedig a TÁRKI Rt. végezte. Jelen tanulmány a nemzetközi összehasonlító kutatás magyarországi tapasztalatait foglalja össze.³

Az etnikai profilalkotás problematikája a következő: A kisebbségeket érintő hátrányos megkülönböztetés lehet közvetlen, szándékos magatartás eredménye, de tendenciózusan alkalmazott (látszólag) jog-

szerű eljárás következménye is. Ez utóbbi kategóriába tartozik az etnikai ismérveken alapuló kiválasztás, azaz az etnikai hovatartozás és a potenciális kriminalitás feltételezett összefüggéseire épülő, az egyes nemzeti-etnikai-vallási csoportok fokozott rendőrségi ellenőrzését eredményező eljárás, amely nem feltétlenül jelent egyéni rasszista szándékot, mégis hátrányos megkülönböztetést eredményez. Lényege, hogy az intézkedés a célszemély nemzeti-etnikai-faji attribútumain alapul, nem pedig a hagyományos gyanúok valamelyikén. Az igazoltatás alapja ezekben az esetekben nem a terhelt viselkedése vagy a gyanúsítottra vonatkozó információ, hanem egy predikció: az érintett személy etnikai hovatartozása alapján valószínűsített, az adott csoport magas kriminalitására alapozott, racionálisnak tűnő feltételezés. Célja a korlátozottan rendelkezésre álló rendőri erőforrások ésszerű összefüggésrendszerre alapozott hatékony összpontosítása, hiszen ha például a börtönnépesség többsége roma vagy a terroristák szinte mindannyian (többségükben arab országból származó) iszlám fundamentalisták, a gyanúsított kör ilyen szűkítése látszólag könnyen igazolható.

Az etnikai alapú profilalkotásra épülő intézkedések gyakorlata aránytalan mértékben sújtja a nem jogsértő kisebbségi lakosságot, ugyanakkor erőteljesen csökkenti annak az esélyét, hogy felfedezzék a többséghez tartozó jogsértőket. A minden esetben retrospektív módon értékelt (és akkor is csak inkább feltételezett, de nem ellenőrzött) hatékonyság tehát csalóka és – az érvek összegzése szerint – nem megfelelő rendészeti, bűnmegelőzési és nemzetbiztonsági stratégia.⁴

Az etnikai hovatartozás, a hatósági intézkedések és az esetleges diszkrimináció összefüggéseinek vizsgálatakor arra is figyelemmel kell lenni, hogy a rendőrség milyen feltételek alapján és milyen kényszerintézkedési lehetőségekkel a birtokában járhat el. A magyar rendőrségi törvény⁵ nemzetközi összehasonlításban szinte példátlanul nagyvonalú, lényegében korlátlan szabadságot biztosít az igazoltató rendőr számára. A 29. § (1) bekezdése ugyanis így szól: „A rendőr a feladata ellátása során igazoltathat-

ja azt, akinek a személyazonosságát meg kell állapítania.”⁶ A törvény értelmében⁷ az igazoltatás megtagadása esetén az igazoltatott e célból feltartóztatható, az igazoltatás sikertelensége esetén pedig előállítható, tőle ujjnyomat vehető, fényképfelvétel készíthető, továbbá „a külső testi jegyek észlelés és mérés alapján rögzíthetők”. Mi több, a „rendőr az igazoltatott személy ruházatát, járművét átvizsgálhatja, ha azt a személyazonosság megállapítása [...] szükségessé teszi”.⁸ Ha valaki a rendőr felszólítására nem tudja magát hitelt érdemlően igazolni vagy az igazolást megtagadja, a rendőr előállíthatja⁹ és nyolc órán keresztül, amelyet indokolt esetben a rendőri szerv vezetője egy alkalommal további négy órával meghosszabbíthat, fogva tartható. Sőt a törvény szerint a rendőrség „az előállított személyt 24 óra időtartamra jogosult közbiztonsági őrizetbe venni, ha az őrizetbe vételt a személyazonosság megállapítása szükségessé teszi”.¹⁰

Hasonlóan széles körű jogosítványokkal rendelkezik a járművezetőket ellenőrző rendőr, hiszen az említett törvény értelmében „a közlekedési rendszabályok megtartását, a járműhasználat szabályszerűségét, az okmányokra és a felszerelésekre vonatkozó előírások megtartását, a jármű birtoklásának jogszerűségét, az üzemben tartó, illetőleg a használó személyazonosító adatait, a jármű közlekedésbiztonsági állapotát és adatait a forgalomban és a telephelyen [...] ellenőrizheti, [...] a jármű vezetőjét a rendszeresített eszközzel légzésminta [...] adására kötelezheti”.¹¹ Az Alkotmánybíróság több alkalommal¹² is foglalkozott e szabályokkal, minden esetben visszautasítva a fogvatartás indokolatlan hosszúságát és az eljárás gyors lefolytatására nem motivált rendőrség jogosítványait kifogásoló beadványokat.

A határőrség hasonló, a rendőri hatásköröket követő eljárási lehetőségekkel rendelkezik,¹³ azzal a további szabállyal kiegészítve, hogy az idegenrendészeti törvény¹⁴ 3. §-a értelmében valamennyi „külföldi a magyarországi tartózkodása alatt köteles személyazonosító okmányait, illetve a tartózkodása jogszerűségét igazoló okmányokat a törvényben erre feljogosított hatóságoknak ellenőrzés céljából átadni”, a 61. § alapján pedig a határőrség idegenrendészeti szerve az „idegenrendészeti szabályok megtartásának ellenőrzése céljából [...] magánlakásba, illetőleg magánterületre is jogosult belépni”. Ez nemcsak jogszerűvé, de a hatóságok kimondott feladatává is teszi a (például kinézet alapján feltételezhetően) külföldi személyek igazoltatását. A szabályok itt is hasonlóan alakulnak: „Azt a külföldit, aki a magyarországi tartózkodás jogszerűségét, személyazonosságát hitelt érdemlően nem tudja igazolni, a rendőr, illetőleg a határőr az eljárásra jogosult ide-

genrendészeti hatósághoz állítja elő. Ha az idegenrendészeti hatóság az előállítás időtartama alatt a tartózkodás jogcímét, illetőleg a külföldi személyazonosságát nem tudja megállapítani, a külföldivel szemben a szükséges időre, de legfeljebb tizenkét óra időtartamra a rendőr, illetőleg a határőr visszatartás intézkedést alkalmazhat...”¹⁵

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Az empirikus összehasonlító kutatás során kvantitatív (reprezentatív lakossági kérdőíves kutatás) és kvalitatív (fókuszcsoportos beszélgetések, valamint rendőri és lakossági interjúk) kutatási módszerekkel vizsgáltuk a magyar rendőrség igazoltatási gyakorlatát.

A kérdőíves kutatás célja egyrészt a felnőtt magyar lakosság igazoltatási tapasztalatainak feltérképezése, másrészt a rendőrségi igazoltatási gyakorlatról alkotott vélemények megismerése volt. A kvantitatív kutatás egy ezerfős – a felnőtt lakosságot kor, nem, lakóhely és iskolai végzettség szempontjából reprezentáló –, 2005 szeptemberében készült Omnibusz-kutatás keretében végzett adatfelvétellel épült. Összesen hat alkalommal, hét-nyolc etnikailag homogén, roma és nem roma igazoltatott személlyel folytatott fókuszcsoportos beszélgetés keretében térképeztük fel a kisebbség és a többség tapasztalatait, véleményét a rendőrségi igazoltatásokkal kapcsolatban. A kutatási eredmények elemzésekor fontos tudatában lenni annak, hogy mind a kvantitatív, mind a kvalitatív eredmények a megkérdezettek szubjektív beszámolói, véleményén és megítélésén alapulnak. Éppen ezért semmiképp sem jelentenek „bizonyítékot” a rendőri rasszizmus igazolására.

Robin Engel és Jennifer Calnon¹⁶ tanulmányában összehasonlítja azokat a módszereket, amelyek a rendőrségi munkában előforduló diszkrimináció mérésekor viszonyítási alapként szóba jöhetnek. A jelen kutatásban is alkalmazott lakossági véleményfelmérések módszere mellett számos alternatív adatforrás jöhet még szóba, például népszámlálási adatok, hivatalos baleseti statisztikák, szabálysértési eljárási statisztika vagy belső intézményi összehasonlítások, melyek során az adott rendőri szervezeti egység dolgozóinak igazoltatási esetmegoszlásait hasonlítják össze.

A kutatási eredmények értelmezésekor fontos tehát észben tartanunk, hogy a kutatás célja nem a rendőrség igazoltatási gyakorlata során előforduló diszkrimináció mértékének pontos meghatározása volt, hanem az igazoltatási gyakorlattal kapcsolatos tapasztalatok és vélemények feltérképezése a lakosság és a rendőrség szempontjából.

A KUTATÁS FŐ MEGÁLLAPÍTÁSAI

A lakossági kérdőíves felmérés három ponton mutatott rá a rendőrök etnikailag semlegesnek nem mondható igazoltatási gyakorlatára. Egyrészt a rendőrök a romákat nagyobb arányban igazoltatják, mint a nem romákat, másrészt a romákat inkább igazoltatják utcán, szórakozóhelyen vagy valamilyen rendezvényen, a nem romákat pedig inkább autóban, valamint az igazoltatás körülményeit (szabályszerűség és udvariasság) a nem romák jelentősen pozitívabban ítélték meg, mint a romák.

A lakossági interjúk alapján dominánsnak mondható az az álláspont, mely szerint az igazoltatás leginkább véletlenszerű, önkényes kiválasztási elvek alapján történik. A válaszadók egy része kimondottan etnikai motivációt vagy korrumpálhatósági szempontokat sejt a kiválasztások mögött. Arra a kérdésre válaszolva, hogy van-e különbség a (romákat nagyobb arányban érintő) gyalogos és a (döntően a többségi lakosságot érintő) autós igazoltatások között, a válaszadók többsége azon az állásponton volt, hogy az előbbire inkább a „gyanús” személyekkel összefüggésben kerül sor. A roma résztvevők megítélése szerint az igazoltatásokkal az elsődleges probléma egyértelműen a diszkrimináció. Emellett mind a romák, mind a nem romák a rendőrség munkájával kapcsolatban kiemelték a korrupció általános problémáját és a kenőpénz megszerzését jelölték meg az igazoltatást elrendelő rendőrök legfontosabb motivációjaként.

Az igazoltatások célját vizsgáló kérdésre adott válaszokból kiderült, hogy a lakosság nem ismeri vagy érzékeli a különbséget egy bűnmegelőzési, bűnüldözési vagy ellenőrzési célú eljárás között. A döntő többség úgy vélte, hogy a kiválasztás oka a rendőrség által feltételezett valamilyen összefüggés a potenciális kriminalitás és megállítási alapjául szolgáló tulajdonság (ami lehet a roma származás, de etnikailag neutrális körülmény is) között. A megkérdezettek 20%-a ezen belül az előítéletességet jelölte meg, azaz a roma származás és a magasabb bűnözési hajlam közötti kapcsolat fennállását, a válaszadók jelentős része azonban kimondottan helyesli a kiválasztás alapjául szolgáló (döntően etnikai ismérvekre épülő) eljárási rendet, mert a potenciális kriminalitás és a kiválasztás alapja között maga is szoros és ésszerű összefüggést lát. Megállapíthatjuk tehát, hogy úgynevezett statisztikai alapú diszkrimináció érvényesül a magyar rendőrök bevallottan jellemző igazoltatási gyakorlatban: érvelésük szerint azért állítanak meg több romát, mint nem romát, mert vélekedésük szerint a romák nagyobb valószínűséggel követnek el szabálysértést, bűncselekményt. A romákról a megkérdezett

rendőrök 79%-a gondolja azt, hogy több bűncselekményt követnek el, mint a nem romák, 73%-uk szerint pedig a roma bűnelkövetők aránya lényegesen magasabb, mint a hasonló társadalmi helyzetű népesség belüli bűnelkövetések aránya.

Az igazoltatás hatékonyságát és elfogadottságát érintő kérdésekre a lakosság és a rendőrség részéről egyaránt meglehetősen ellentmondásos válaszokat kaptunk. Annak ellenére, hogy a rendőrök meglehetősen alacsony pozitív találati arányról (azaz bírság kiszabásáról vagy további eljárás megindításáról) számoltak be és a lakosság többsége sem gondolja azt, hogy az igazoltatások máshová helyezik a bűncselekmény helyszínét, mindkét csoport¹⁷ igen nagy többsége hatékony és indokolt intézkedésnek tartja az igazoltatást.¹⁸

Valószínűsíthető tehát, hogy a többség szerint egyértelműen diszkriminatívnak vélt utcai igazoltatási gyakorlat támogatottsága a romák nagyobb bűnelkövetői hajlandóságának feltételezésén alapul. Az etnikai hovatartozás és a potenciális kriminalitás összefüggésére épített lakossági és rendőri sztereotípiák alapján gyanúsnak látott külsejű romák gyakori igazoltatása ugyanis (a többség körében) növelheti a közbiztonság szubjektív érzetét.¹⁹

A lakossági interjúk alapján megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek általában szigorításpártiak. Ez a vélemény annak függvényében sem változik, hogy az érintett származása (vagy egyéb tulajdonsága folytán) áldozata-e hátrányos megkülönböztetésnek. A környék megítélésétől és a nemzeti-etnikai hovatartozástól függetlenül a többség jó véleménnyel van a rendőrökről, 81% konkrétan elégedett a rendőrség munkájával. Az általános rendőri munkavégzéssel kapcsolatban felmerülő elégedetlenség okaként a döntő többség (köztük a romák is) a rendőri fellépés erélytelenségét, a jelenlét hiányát jelölte meg.

AZ IGAZOLTATÁSOK TERMÉSZETE

Az ezer fő megkérdezésén alapuló kutatás lehetőséget teremt arra, hogy az egész lakosságra vonatkozó becslést adhassunk az igazoltatások arányáról és helyszíneinek megoszlásáról. A kutatás eredményei szerint a magyar felnőtt lakosság 23%-ának volt része rendőrségi igazoltatásban az elmúlt egy évben. A férfiakat csaknem háromszor nagyobb valószínűséggel állítják meg a rendőrök, mint a nőket. Az elmúlt évben igazoltatottak döntő többségét autóvezetés közben állították meg (76%), 13%-ukat gyalogosként, mindössze 2%-ukat szórakozóhelyen, 1%-ot sportrendezvényen és 8-at valahol máshol. Ha csak az igazol-

tatottak alcsoportját vizsgáljuk és szétválasztjuk az autós és nem autós igazoltatásokat, jelentős magyarázó ereje van az etnikai hovatartozásnak. Míg a tavaly igazoltatott roma megkérdezettek 57%-át igazoltatták utcán, szórakozóhelyen vagy valamilyen rendezvényen, az igazoltatott nem roma válaszolók esetében ez az arány mindössze 22%.

A lakossági interjúk eredményei összhangban vannak azzal a reprezentatív lakossági felmérésből egyértelműen kirajzolódó tendenciával, mely szerint a romákat nagyobb valószínűséggel állítják meg az utcán. Szinte minden válaszadó esetében, etnikai hovatartozástól függetlenül, nem ez volt az első eset, hogy igazoltatták. A legutóbbi alkalommal, amikor megállították, 38%-uk volt gyalog (összesen nyolc fő, közülük három roma), 57%-ot gépjármű-ellenőrzés során állították meg (összesen tizenkét fő, közülük kettő roma), s csak egy razzia során igazoltatott (történetesen roma) személy került bele a mintába. Ahogy fent említettük, a lakossági kvantitatív felmérés három ponton mutatott rá a rendőrök etnikailag semlegesnek egyáltalán nem mondható igazoltatási gyakorlatára: a rendőrök a romákat nagyobb arányban igazoltatják, mint a nem romákat; a romákat inkább igazoltatják utcán, szórakozóhelyen vagy valamilyen rendezvényen, a nem romákat pedig inkább autóban; az igazoltatás körülményeit (szabályszerűség és udvariasság) a nem romák jelentősen pozitívabban ítélték meg, mint a romák.

Bár statisztikai értelemben az etnikai hovatartozás nem befolyásolta szignifikánsan annak valószínűségét, hogy valakit megállítanak-e a rendőrök, a romákat nagyobb arányban igazoltatták (29%), mint a nem romákat (23%) az elmúlt tizenkét hónapban.²⁰ Emellett jelentős különbség van az igazoltatások helyszínében is a romákat és nem romákat összevetve. Míg a tavaly igazoltatott roma megkérdezettek 57%-át igazoltatták utcán, szórakozóhelyen vagy valamilyen rendezvényen, az igazoltatott nem roma válaszolók esetében ez az arány mindössze 22%. (Autós igazoltatásban ennek megfelelően az igazoltatott roma almintá 43%-ának volt része, a nem romák közül pedig 78%-ának.) A fókuszcsoporthoz beszélgetéseken elhangzott személyes tapasztalatok esetében is nyilvánvalóvá lett az a tény, hogy míg a romák többsége gyalogos igazoltatásról számolt be, addig a nem romákat jellemzően autóvezetőként igazoltatták.

Hasonló egyezés figyelhető meg az igazoltatás okára irányuló kérdésekre adott válaszokban. A lakossági interjúkban kifejtettek szerint dominánsnak mondható az az álláspont, mely szerint az igazoltatás leginkább véletlenszerű, önkényes kiválasztási elvek alapján történik. Arra a kérdésre, hogy van-e külön-

ség a gyalogos és autós igazoltatások között, a válaszadók többsége azon az állásponton volt, hogy az előbbire inkább a „gyanús” személyekkel összefüggésben kerül sor, és többek szerint az autós igazoltatások során udvariasabbak a rendőrök. Arra a kérdésre, hogy vannak-e olyanok, akiket gyakrabban állítanak meg, egy kivétellel valamennyi roma azt válaszolta, hogy a cigányokat gyakrabban igazoltatják. A válaszadók többsége etnikai hovatartozástól függetlenül úgy gondolta, hogy a romák az igazoltatások által erősebben érintett csoport.

A fókuszcsoporthoz tagjainak beszámolóit szerint az, hogy kit állít meg a rendőr, elsősorban a kinézetén, illetve az autó külsején múlik: a szakadt, gyanús figurákat és a régi, rossz kocsikat nagyobb valószínűséggel igazoltatják, míg az új, drága autókat nem állítják meg. Okfejtésük szerint a jó kocsiban ülők valószínűleg magas státuszú, befolyásos emberek (akiken látni vagy akikről tudni lehet, hogy vannak kapcsolataik és elsimítják a kényes ügyeiket), ezért nem állítják meg őket. Biztosan nem igazoltatják még a szórakozóhelyeken a „maffiózókat” és azokat az (általában közismert) embereket, akikről tudni, hogy vannak kapcsolataik és bármit is tesznek, könnyedén elrendezik az ügyüket. Ezzel szemben akivel ránézésre könnyen elbánhatnak és papírmunka nélkül végezhetnek, azokat érdemes igazoltatni. Többük véleménye szerint a rendőrök egyértelműen a romákat szűrik ki. Emellett az életkor is fontos: „egy ötvenéves nőt nem állítanak a falhoz, csak a fiatalokat.” A pécsiek szerint a nőkkel, legfőképpen a fiatalokkal rosszabbul, lekezelőbben bánnak a rendőrök. Szerintük az is számít, hogy milyen napszak van: este nagyobb a valószínűsége az igazoltatásnak.

A lakossági interjúk alapján az igazoltatások 71%-ában az eljárás alatt más személy is tartózkodott az interjúalanyok mellett. Az eljárások időtartamát elemezve pedig megállapítható, hogy átlagosan tizenkét percig tart egy igazoltatás, ami kevéssel több, mint amit a kérdezettek elfogadhatónak tartanak, ez ugyanis átlagosan hét perc. A roma és nem roma megkérdezettek között e tekintetben nem volt lényeges különbség, a romákat két, három, illetve tíz percig igazoltatták a rendőrök, és csak egyikük érezte hosszúnak az eljárást.

A rendőrségi interjúk során megkérdeztük a rendőröket, hogy hány igazoltatást végeztek a múlt héten. Fontos kiemelni, hogy ezek az adatok a rendőrök szubjektív észlelését tükrözik, nem a hivatalos statisztikákat. Nagy terjedelemben szóródnak az adatok: a megkérdezettek átlagosan negyven főt állították meg az interjú előtti héten, de a közrendvédelemben és a közlekedésrendészetnél is találkozhatunk olyan rendőrrel, aki kétszáz embert állít meg

egy hét alatt. Azok mondták tipikusnak a legutóbbi hetet, akik kevesebb embert állítottak meg. Az igazoltatás okával, feltételeivel kapcsolatban szinte minden válaszoló említette a rendőrségi törvényt és a szolgálati szabályzatot, amelyek szabályozzák az igazoltatás körülményeit. A megkérdezettek emellett a gyanús személyeket, szabálysértéseket, illetve bűncselekmények elkövetőit igazoltatják. Ennek ellenére eltérő képet mutat a szabályok értelmezése. Néhány rendőr szerint bárkit, bármikor igazoltathat „saját elhatározásából” a személyazonosság megállapítása céljából, mások szerint „indokolatlanul ne igazoltasson” a rendőr.

AZ IGAZOLTATÁSI TAPASZTALATOK ÉRTÉKELÉSE

Mindhárom roma fókuszcsoportban egyöntetű volt az a vélemény, mely szerint a rendőrök etnikai alapon igazoltatnak: „Bőrszín alapján állítják meg az embereket, vagy azért, mert roma, vagy azért, mert cigány.” A roma résztvevők panaszkodtak az eljáró rendőrök udvariatlan modorára és kifogásolták az igazoltatások indiszkrét jellegét is. Véleményük szerint nem ritka a romákkal szembeni rendőri túlkapás, a fizikai erőszak alkalmazása sem, de megítélésük szerint nem érdemes feljelenteni a rendőrt, mert bizonyíték nélkül nekik senki sem hisz.

Összhangban a lakossági kérdőíves kutatás eredményeivel, a roma megkérdezettek, hasonlóan a nem romákhoz, általában elégedetlenek a rendőri jelenléttel és (teljes egyetértésben a nem roma résztvevőkkel) a korrupciót is komoly problémának találják. A romák között is elhangzott olyan vélemény, hogy a kialakult helyzetért maguk a romák is felelősek, mert sok köztük a bűnöző. Személyes érintettségük alacsony foka miatt a nem romák sokkal higgadtabban beszéltek ezekről a kérdésekről: a diszkrimináció és a rendőri túlkapások kérdését nem is érintették, jobban foglalkoztatta őket a korrupció, a lassú és nem hatékony ügyintézés problémája, valamint az intézkedő rendőrök (Magyarországon közkedvelt rendőrviccek tárgyát képező) alacsony szellemi képessége és komolytalan fizikai megjelenése. Míg a romák nyíltan kimondták, hogy a rendőrök a cigányokat előszeretettel igazoltatják, addig a nem roma csoportokban ugyanennek a tendenciának a megfogalmazása sokkal burkoltabban és szélesebb perspektívában jelent meg. A nem romák egy részének véleménye szerint a romákat gyakrabban igazoltatják, míg mások szerint nem kifejezetten a romákat, hanem az alacsonyabb társadalmi státusúakat állítják meg, ami az ő megfogalmazásukban így

hangzott: „rosszabb, keleti, leszakadt autóval járók”; „gyanús alakok”.

A romák véleménye és tapasztalata egybehangzóan alátámasztotta az etnikailag diszkriminatív rendőri igazoltatási gyakorlatot, amellyel a nem romák vélekedése is sok tekintetben összhangban volt. A perceptióbeli különbségek mellett a megfogalmazás módjában, másrészt az érzelmi telítettségben is mutatkoztak eltérések a romák és nem romák között.

A lakossági interjúk szintén megerősítették az eddig elmondottakat. Az igazoltatás okát tekintve dominánsnak mondható az az álláspont, mely szerint az leginkább véletlenszerű, önkényes kiválasztási elvek alapján történik. A válaszadók egy része kimondottan etnikai motivációt vagy korrumpálhatósági szempontokat sejt a kiválasztások mögött. Egy kivétellel valamennyi roma is ezen az állásponton volt. A többség szerint: „ránézésre, pofára mennek”, „pofa alapján”, „pofára megy”. Arra a kérdésre, hogy vannak-e olyanok, akiket gyakrabban állítanak meg, egy kivétellel valamennyi roma azt válaszolta, hogy a cigányokat gyakrabban igazoltatják. A válaszadók jelentős része kimondottan helyesli a kiválasztás alapjául származó (döntően etnikai) ismérvekre épülő eljárási rendet, mert a potenciális kriminalitás és a kiválasztás alapja között maga is szoros és ésszerű összefüggést lát.

A megkérdezettek 45%-a nem tudta a választ, de 15% azon a véleményen volt, hogy az autós igazoltatások során udvariasabbak a rendőrök, 5% pedig az autós igazoltatások okaként a kenőpénzszerzést jelölte meg („az autósoknál pénzre mennek”). Arra a kérdésre, hogy van-e különbség a gyalogos és az autós igazoltatások között, a válaszadók többsége azon az állásponton volt, hogy az előbbire inkább a „gyanús” személyekkel összefüggésben kerül sor. Ilyen vélemények hangzottak el: „gyalogosan valami oka van, ha igazoltatnak”, „talán gyalogosan csak a gyanús elemeket”, „szerintem gyalogost csak akkor állítanak meg, ha valamiért gyanús”, „az utcán jobban ki lehet emelni a gyanús egyéneket”.

Több kérdést is megfogalmaztunk az igazoltatások során alkalmazott standardok vonatkozásában. A megkérdezettek 81%-a szerint bizonyos embereket gyakrabban állítanak meg a rendőrök, mint másokat. Egy kivétellel valamennyi roma is azon az állásponton volt, hogy a cigányokat („a mi fajtánkat [romákat]”) gyakrabban igazoltatják. A kérdésre egy-egy személy (értelemszerűen kizárólag az autós igazoltatásokra gondolva) a gazdag és a fiatal gépjárművezetőket nevezte meg. A megkérdezettek ötöde csak a romákat jelölte meg válaszként, a többség egyéb marginalizált csoportokat is említ (hajléktalanok, drogosok, homoszexuálisok, bevándorlók, egyéb etnikai csoportok), de a roma származás a legtöbb he-

lyen megjelenik: „rossz arcúakat”, „akik mások, mint a többség, legyen az néger, cigány, kínai, még a meleget is sűrűn igazoltatják”, „a lepattantakat, a romákat, akkor is, ha gazdag”, „a hosszú hajúakat, a fekete bőrűeket, cigányokat”, „gyorshajókat, rozszant kocsit, romákat”, „visszaeső bűnözőket, romákat, hajléktalanokat, kábítószereseket”, „Magyarországra beérkező személyeket, vietnami, kínai, cigány, arab”, „gyanús, rosszul öltözött személyeket, hajléktalanokat, kisebbséget”.

A kérdést kicsit másképpen megfogalmazva a megkérdezettek 67%-a nyilatkozott úgy, hogy szerinte az igazoltatás bizonyos csoportokat jobban érint. A válaszadók 45%-a a romákat jelölte meg, 40% pedig a cigányság mellett más nemzeti vagy etnikai alapon meghatározható csoportot is (kínai, arab, orosz, román). Mindössze 15% utalt etnikailag semleges (hosszú hajú, hajléktalan, régi autóval járó) csoportismérvre. Arra a kérdésre, hogy mi lehet a kiválasztás oka, 55% válaszolta, hogy a rendőrség által feltételezett valamilyen összefüggés áll fenn a megállítás alapjául szolgáló tulajdonság (ami lehet a roma származás, a gépjárművezető fiatal kora, a gépkocsi műszaki állapota, a sofőr korrumpálhatósága stb.) és a potenciális kriminális viselkedés között. („mert valószínűbb, hogy őket sűrűbben kell ellenőriznie”). A megkérdezettek 20%-a ezen belül az előítéletességet jelölte meg, azaz a roma származás és a kriminalitás közötti feltételezett összefüggést: „mert úgy gondolják, hogy minden cigány bűnöző”, „mert mások, mint a többség és ezt így szokták meg évtizedek óta, ezen a szemléleten csak nagyon lassan lehet változtatni”, „nem tudom, úgy gondolják, a lepattant az lop, garázdálkodik, meg a cigány is”, „mert ott látják a cigányoknál a bűnözés lehetőségét, melegágyát”.

A RENDŐRÖK AZ ETNIKAI ALAPÚ KIVÁLASZTÁSRÓL

Azt, hogy hajlamosak-e a rendőrök bizonyos csoportokat gyakrabban igazoltatni, mint másokat, az interjújuk során több kérdéssel teszteltük. Az első arra irányult, hogy a megkérdezett rendőr mit gondol a többi rendőrrel: e szerint a 80 megkérdezett rendőr 47%-a gondolja úgy, hogy van olyan rendőr, aki hajlamos bizonyos csoportokat gyakrabban igazoltatni. Magukról már sokkal kevesebben gondolják ugyanezt: 23%-uk ismerte be, hogy hajlamos erre. A 80 megkérdezett rendőr majdnem fele fejtette ki, hogy szerinte rendőrtársai mely csoportokat hajlamosak gyakrabban igazoltatni, mint másokat. A 37 válaszolóból 26 említette a romákat, legtöbbjük meg is indokolta feltételezését: „az életmódjuk miatt”; „a cigányokra jobban

oda kell figyelni, nagyobb esély arra, hogy körözött személyt fogok, ha cigányokat igazoltatok”; „a romákat, mert általában ők követik el a bűncselekmények nagyrészt”; „általában a romákat, mert intézkedésem nyolcvan százalékában velük szemben kell intézkedni, [...] így feltételezem, hogy őket tüzetesebben, illetve sűrűbben ellenőrizzük”; „azokat az etnikumokat, akiknek a 30%-a börtönben van”; „minden rendőrből megvan a cigányokkal szemben egyfajta előítélet, mert náluk sokkal nagyobb számarányukban a bűnözési statisztika”; „roma származású egyéneket, mert általában velük van a legtöbb probléma”; „romákat, mert a bűncselekmények 80%-át ők követik el”; „romákat, mert a bűnözési arány náluk nagyobb”; „romákat, mert az életmódjuk olyan, amilyen”; „romákkal, a romák problémásabbak, mint a magyar”. A romákon kívül az alábbi csoportokat említették a válaszoló rendőrök: szípusok, rockerek, fiatalok éjszaka, ázsiaiak, kínaiak, arabok, csavargók és visszaesők.

Arra a kérdésre, hogy ők maguk hajlamosabbak-e bizonyos csoportokat gyakrabban igazoltatni, az előző kérdésre válaszolók mindössze fele adott választ (összesen 18-an): „a romákat vélem gyanúsak, ők randalíroznak, és csoportosulnak este és éjszaka”; „a romákat, mert az jellemző rájuk, hogy bűncselekmények és a szabálysértések elkövetéséből tartják fenn magukat általában”; „romákat, mert ők a társadalomban a legtöbb bűncselekményt követik el”; „romákat, mert közöttük inkább van olyan, aki bűncselekmény vagy szabálysértés elkövetésében vesz részt”; „a bűnözés nagyobb az etnikai embereknél”.

A fentieknek ellentmondva a megkérdezett rendőrök 92%-a szerint a rendőrök nem igazoltatnak aránytalanul sok romát. Ugyanez a kérdés a többi etnikumra (arab, kínai vagy fekete), illetve a bevándorlókra vonatkozóan még szélsőségesebb eloszlást mutat, esetenként a válaszadók 100%-a szerint nem aránytalanul sok a különböző kisebbségi igazoltatottak száma.

A rendőrök becslése szerint 1000 igazoltatásból átlagosan kb. 177 esetben kerül sor előállításra és büntetőeljárásra. Ha az igazoltatott roma, akkor a megkérdezettek szerint másfélszer nagyobb annak az esélye, hogy előállítják, 1000 igazoltatásból átlagosan kb. 260 esetben. Még kirívóbbak ezek a számok, ha beosztás szerinti bontásban nézzük: a közrendvédelemben dolgozók szerint átlagosan majdnem minden harmadik roma igazoltatottat előállítanak, ugyanúgy másfélszer nagyobb eséllyel, mint akkor, ha nem roma származású az illető, míg a közlekedésieknél egy romának ugyanakkora esélye van a büntetőeljárásra, mint bárki másnak. A többi kisebbséggel kapcsolatban feltűnően sokkal kisebb előállítási

arányokat becsültek a rendőrök, és nagy részük nem gondolja azt, hogy több bűncselekményt követnének el, mint a magyarok.

A megkérdezettek egynegyede fogalmazta meg véleményét arról, hogy szerintük a bevándorlók mely csoportjai követnek el több bűncselekményt, mint a magyarok. Volt, aki konkrét népcsoportokat említett (kínaiak, arabok, szíriaiak, oroszok, románok), egy rendőr a romákat is ide sorolta és volt, aki pedig általános jellemzőket említett (illegális bevándorlók, a legszegényebbek, „aki ilyen szándékkal érkezik”, akik nem tudnak beilleszkedni, akiknek szigorúbbak az otthoni törvényeik). A válaszolók szerint a bevándorlók leggyakrabban vagyon elleni bűncselekményeket követnek el (lopás, rablás, betörés), ezen kívül előfordul csalás, csempészség, megélhetési bűnözés, erőszakos bűncselekmények, garázdaság és túltartózkodás. A bűncselekmények okát a legtöbben a bevándorlók hátrányos helyzetében látják. Találkoztunk egy-két ellentétes véleménnyel is: „a jogszabályokat könnyen kijátsszák, lepénelik a jó ügyvédek”; „mert nem tudnak beilleszkedni a társadalomba, és úgy érzik, mindent megtehetnek, mert a magyar államnak gyenge velük szemben a jogi szabályozása, magyarul velük szemben enyhébben járnak el, mint a magyar állampolgárral”.

A romákról a megkérdezett rendőrök 79%-a gondolja azt, hogy több bűncselekményt követnek el, mint a magyarok. 73%-uk szerint pedig a roma bűnelkövetők aránya lényegesen magasabb, mint a hasonló társadalmi helyzetű népességen belüli bűnelkövetések aránya. A jellemző bűncselekmények felsorolásánál a vagyon elleni bűncselekmények (lopás, betörés, rablás, gépkocsifeltörés) fordultak elő leggyakrabban, szinte mindenki említette őket. Többen említették az erőszakos bűncselekményeket (családon belüli erőszak, nemi erőszak, élet ellen elkövetett bűncselekmény), a közrend elleni bűncselekményeket, a garázdaságot („garázdák, zsiványok, lopnak, lenyúlnak”), a kerítést, az üzletszerű kéjelgés elősegítését és a kábítószerrel való visszaélést, terjesztést. Egyesek nem részletezték a bűncselekmények fajtáit: „ami létezik, azt mindent elkövetnek”; „mindent”; „súlyosabbakat.”

Az elkövetések okával kapcsolatban meglehetősen megoszlottak a vélemények, itt szintén a megkérdezettek kétharmada válaszolt. A válaszolók egyötöde látja a bűnözés okát csak a megélhetési problémákban. Majdnem mindenki említette a rossz anyagi helyzetet és az alacsony életszínvonalat, ám a legtöbben ezt szocializációs, mentalitás- és életvitelbeli, illetve belső tulajdonságokkal is párosították: „egyrészt megélhetési problémák miatt, másik részük (bizonyos százalékban), mert a vérükben van”; az anyagi

hátrányuk miatt, az anyagi helyzetük viszont a saját bűnük”; „nem tudnak munkát vállalni, nem akarnak dolgozni”; „mert dolgozni nem akarnak, erőszakosak, ez nekik egy könnyebb megélhetési mód”; „megélhetési nehézség; könnyű, munka nélküli haszon-szerzés”; „munkanélküliség, vagy nem hajlandó tisztességes, becsületes munkával eltartani a magát és családját”; „hagyományuk hatása is közrejátszik, szemléletük, felfogásuk, erkölcsi normáik, ez nem csak a bűncselekmények elkövetésében játszik szerepet, de társadalmi helyzetükben is”; „mert ilyenek, kultúrátlanok”; „szerintük azért, hogy meg tudjanak élni, szerintem, mert a vérükben van, ilyen környezetet teremtettek maguknak”; „roma törvények még kötődnek hozzájuk, műveltség hiánya”; „származásukból eredően”; „vele született adottságuk, ezt látják a közvetlen környezetükben”; „mert a képességeik erre teszik őket alkalmassá”; „megélhetési bűnözés, alkohol befolyásoltság, neveltetés”; „azt látja otthon”; „erre sok nálam okosabb ember is kereste a választ, ők sem tudták megmondani, generációról generációra adják tovább”; „nem tudnak, és nem is akarnak beilleszkedni a társadalomba”; „a büntetés az elkövetett cselekménnyel nincs arányban”; „védelem érzik magukat a rendőri intézkedés ellen”.

A megkérdezettek ötöde azon az állásponton volt, hogy a romák is negatívan ítélik meg a rendőröket, mert velük szemben gyakoribb az intézkedés.

A „GYANÚ” GYAKORLATI MEGHATÁROZÁSA

Azt a kérdést, hogy hogyan nyilvánulnak meg a diszkriminatív attitűdök a gyakorlatban, több szempontból vizsgáltuk: egyrészt mértük a többségi és kisebbségi lakossági véleményeket a fókuszcsoportok és interjúk segítségével, másrészt a rendőrinterjúk elemzéséből is képet kaptunk a diszkrimináció különböző formáiról.

A fókuszcsoportos beszélgetéseket elemezve a budapesti roma csoportban hosszú fejtegetés bontakozott ki arról, mitől függ, kit állít meg a rendőr általában, majd egyértelmű volt a következtetés: borszín alapján állítják meg az embereket, „vagy azért, mert roma vagy azért, mert cigány”. A külföldieket pedig egyesek szerint hagyják futni: „vagy úgy tesznek, mintha nem tudnának magyarul, vagy – az arabok, feketék – lefizetik a rendőröket.” Az egyik budapesti fiatalember hangsúlyozta, hogy általában az a veszélyes, ha csak romák vannak együtt, akár szórakozni, akár meccsre mennek; ha magyarokkal vannak, nem igazoltatják őket, csak ha öt-hat roma srác van együtt. Elhangzott olyan vélemény is, hogy a romák is tehet-

nek róla, sok köztük a bűnöző. Ráadásul a romák is kötözködnek egymással, nagy a belső megosztottság. Sokféle „cigányfajzat van, például a dögevő, analfabéta oláh cigányok...”; „ha kell, összefognak, de ha balhé van, egymást ölik meg”. Más vélemény szerint azért igazoltatják a romákat, mert irigyek rájuk: ha például valaki jólöltözött vagy sok az arany rajta, beléköt a rendőr és megkérdezik tőlük, honnan van a márkás cipő, nyaklánc.

Míg a romák nyíltan kimondták, hogy a rendőrök a „barna bőrűekre mennek rá”, „cigányokat”, „romákat”, „kolompárokat” előszeretettel igazoltatnak, addig a nem roma csoportokban ugyanezt a tendenciát sokkal burkoltabban fogalmazták meg. A nem romák egy részének véleménye szerint a romákat gyakrabban igazoltatják, míg mások észlelése szerint nem kifejezetten a romákat, hanem a „rosszabb, keleti, leszakadt autóval járókat”, illetve a különböző „gyanús alakokat”. A nem roma csoporttagok pro- és kontra érveket is felsorakoztattak az etnikai alapú igazoltatás mellett és ellen. A miskolci csoportban voltak, akik szerint a rendőrök „biztos, hogy a romákhoz nem mennek oda”, mert félnek tőlük. Ugyanígy a szkinhedekhez sem mennek oda félelemből – ez volt az egyetlen pont, ahol a miskolci romák és nem romák véleménye találkozott.

A pécsiek szerint a „kisebbséget” gyakrabban ellenőrzik, ami az egyik pécsi résztvevő szerint „nekik hátrány, de nekünk előny”. Ezzel kapcsolatban egy férfi megjegyezte: „Azt mondják, hogy azért van több roma a börtönökben, mint fehér, mert a rendőrök a romákra vannak rászállva, de ez nem igaz. Általában a romák bűnöznek. A fehérek között is van, de arányait tekintve a romák többen.” Elhangzott, hogy a romákat túlzottan támogatja az állam. Többen jelezték emellett, hogy van a környezetükben, a baráti társaságukban roma. Volt azonban olyan résztvevő, aki azért nem vállalt el egy állást, mert roma lett volna a munkáltatója.

Saját bevallása szerint az igazoltatandó személy kiválasztásánál a legtöbb megkérdezett rendőr három fő szempontot vesz figyelembe: követett-e el szabálysértést az illető, gyanúsán viselkedett-e, hasonlít-e körözött személyhez. A szabálysértést objektíven meg lehet állapítani, ezzel szemben a gyanús kinézetel és viselkedéssel kapcsolatban széles skálán mozognak a vélemények. Fontos szempontnak bizonyult a ruházat („feltűnően kihívó vagy szegényes öltözet”) és az ápoltság. A gyanús viselkedést több tényező határozza meg: a helyszín és az időpont (esetleg bűncselekmény helyszíne; oda nem illő személy az adott napszakban; „az esti órákban indokolt lehet a spontaneitás is, nappal irányítottan csak a célszemélynek tűnököt igazoltatom”); „az adott környe-

zetből kilóg, nem illik bele”), „nem életszerű” viselkedés („például idegesebb lesz, ha rendőrt lát” vagy „figyelemfelkeltő viselkedés alapján”). Egyesek a gyanús viselkedést meglehetősen szubjektíven, illetve előítéletesen állapítják meg: „ránézésre feltételezhető róla, hogy bűncselekményt követett el”; „a szemmel látható gyanús személyek, a származását illetőleg”.

Többen rutinból és megérzéseik alapján igazoltatnak, néhányan említettek szűrőpróbaszerű vagy parancsnoki utasításra történő igazoltatást. Néhány gépkocsis járó rendőr a gépkocsi korát és állapotát is figyelembe veszi az igazoltatásnál („gépjármű ellenőrzés esetén az autó rossz állapota”, „gépjármű típus és állapot”).

Az igazoltatás adminisztratív szabályaival kapcsolatban is elég egységes az álláspont, csak 8% említette, hogy változtatna azokon bármit is.

AZ IGAZOLTATÁS CÉLJA

Az igazoltatás céljairól eltérően vélekedik a magyar lakosság és a rendőrség. Míg a lakossági interjúkban az érintettek az igazoltatással kapcsolatban szinte csak negatívumokról számoltak be, a fókuszcsoportos viták során a diszfunkciók és negatívumok mellett pozitív tartalmak is előkerültek, addig a rendőrség egyértelműen hasznosnak ítélte ezt a fajta ellenőrzést és többségük egyetért az érvényben lévő szabályozással. Mint azt már korábban jeleztük, a magyar felnőtt lakosságnak megdöbbentően magas arányban volt része igazoltatásban az elmúlt egy évben: minden negyedik magyar felnőttet igazoltattak az elmúlt tizenkét hónap folyamán.

Ennek a magas arálynak a tükrében nem meglepő, hogy mind a roma, mind a nem roma fókuszcsoportok esetében egyöntetű volt az az álláspont, hogy a rendőrségi igazoltatás többnyire öncélú és legfőbb célja a „pénzszerzés”, azaz a rendőrök fizetékiegészítése. Az igazoltatást sokan hatékony eljárásnak tartják, de probléma, hogy a „nagyhalakat úgy sem így fogják majd meg”. Mások viszont zaklatásnak érzik, hogy olyanokat is igazoltatnak, akik „szimpla” járókelők, autósok: „Hagyják már békén a kisembert!”

Az igazoltatások célja a többség véleménye szerint nem a szabálysértők, illetve a bűnözők kiszűrése, hanem elsősorban a pénzbüntetés. Domináns vélemény, hogy a magyar rendőrök döntő többsége korrumpálható, az autós igazoltatások lényege a pénzszerzés saját zsebre. Sőt a rendőr gyakran „csapdába csalva az autóst” bünteti meg, minden valós indok nélkül.

Az igazoltatást a fókuszcsoporthoz legtöbb tagja nem tartotta hatékony eljárásnak, mert nem elrettentő hatású. Ennek fő okát a résztvevők a kevés rendőrből látják: ha többen lennének, azaz úgy éreznék, hogy bármikor összefuthatunk velük, akkor erőteljesebb visszatartó hatásuk lenne. Amennyiben mégis van az igazoltatásnak olyan hatása, hogy elrettent valakit egy bűntettől (például épp készül valaki valami rosszat tenni és ott terem egy rendőr), akkor lehet, hogy csak áthelyeződik egy rendőrmentes övezetre a bűncselekmény (azaz az elcsípett gonosztevő a rendőr hatására nem az eredeti helyszínen tör be, hanem arrébb megy egy kicsit és ott teszi meg ugyanezt).

Az autós igazoltatást sokan egyértelműen pénzbehajtásnak vélik, mások a gépjárművek rutinelőzését indokoltnak tartják, mert kiszűrik a rossz kocsikat és az ittas vezetőket, a gyalogosok igazoltatását pedig többen értelmetlennek minősítették. Az igazoltatás egyetlen pozitív funkciója a bűnözők szűrőpróbaszerű keresése, ennek eredményessége azonban erősen megkérdőjelezhető. Amikor azonban konkrétan is rákérdeztünk az igazoltatás céljaira, funkcióira, akkor egyéb pozitívumokat említettek a résztvevők: körözött személyek elkapása; bűncselekménytől elrettent vagy bűncselekményt megakadályoz (gyanúsán viselkedő személy igazoltatásával esetleg egy betörésre készülő bűnözőt kapnak el, vagy pedig zsebtolvajok esetén); ittas vezetők és rossz műszaki állapotú autók kiszűrése; prevenció, elrettentő szerep. Egyes nem roma csoporttagok szerint kifejezetten vannak olyan időszakok, amikor különösen indokolt az igazoltatás: segélyosztáskor (mert akkor sok roma verődik össze egy helyen!) és fizetésnapokon (a zsebtolvajok, lopások elvileg nagyobb száma miatt).

A lakossági interjúk szerint az igazoltatást két megkérdezett zaklatásnak, a „hatalom fitogtatásának” tartja, három szerint ellenőrzési célokat szolgál, egy szerint nem több kenőpénzszerzési lehetőségnél („hogyan sok pénzt szedjenek be és hogy a rendőrök meg tudjanak élni a zsebbe fizetett pénzekből”), 45% szerint pedig a jogsértők (szabálysértők, bűnözők) elfogása a célja.

Az interjúk alapján a rendőrök körében egységes volt az álláspont az igazoltatás céljait illetően: közvetlen információgyűjtés a bűncselekmények és szabálysértések felderítése, megelőzése érdekében, a közbiztonság javítása, a gyanús és körözött személyek kiszűrése és a körzet alaposabb megismerése, valamint minden további rendőri munka alapja.

Az igazoltatás feltételeivel kapcsolatban szinte minden válaszoló említette a rendőrségi törvényt és a szolgálati szabályzatot, amelyek szabályozzák az igazoltatás körülményeit. A megkérdettek emellett a

gyanús személyeket, szabálysértéseket, illetve bűncselekmények elkövetőit igazoltatják. Ennek ellenére eltérő képet mutat a szabályok értelmezése. Néhány rendőr szerint bárkit, bármikor igazoltathat „saját elhatározásából” a személyazonosság megállapítása céljából, mások szerint „indokolatlanul ne igazoltasson” a rendőr. Ekképp fogalmaztak: „a rendőrről van bízva, ismeretéről és tapasztalatáról, a mód, eljárás törvényileg szabályozott”; „gyanús személyeket, esetleg lepukkant személyt”; „a törvény szerint azt igazoltatok, akit akarok. Egyébként célrattörően, felsőbb utasítások szerint kell az igazoltatást végrehajtani”; „ha úgy ítélem meg”.

A megkérdettek 80%-a helyesnek tartja az érvényben lévő szabályozást, 15% részben és mindössze 5% nem tartja helyesnek. A helyeslők szerint a szabályozás a közbiztonság érdekében működik, így lehet a legjobban kiszűrni a körözött személyeket, illetve nem szükséges ennél szélesebb körű intézkedés. Néhányan azt is fontosnak tartották, hogy a szabályozás megelőzi a rendőri túlkapásokat. Azok, akik részben vagy egyáltalán nem helyeslik a szabályozást, elsősorban nagyobb hatáskörrel ruháznák fel az igazoltató rendőrt, szerintük szükség van szűrőpróbaszerű igazoltatásra is.

AZ IGAZOLTATÁSOK HATÉKONYSÁGÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Az igazoltatás hatékonyságát érintő kérdésekre a lakosság és a rendőrség részéről egyaránt meglehetősen ellentmondásos válaszokat kaptunk. Annak ellenére, hogy a rendőrök meglehetősen alacsony pozitív találati arányról (azaz bírság kiszabásáról vagy további eljárás megindításáról) számoltak be, mindkét csoport nagy többsége hatékony és indokolt intézkedésnek tartja az igazoltatást.

A rendőrinterjúk tapasztalatai szerint előállításra, illetve feljelentésre a megkérdettek becslése alapján az esetek 20%-ában, bírság kiszabására az esetek összesen 31%-ában került sor. Ennek ellenére, a megkérdezett 80 rendőr közül 63 (78%) tartja hatékony intézkedésnek az igazoltatást, 11-en (14%) részben, 6-an (8%) pedig egyáltalán nem tartják hatékony eljárásnak. Az igennel válaszolók nagy része szerint az igazoltatással hatékonyan ki lehet szűrni a körözött személyeket, illetve a bűnmegelőzést is szolgálja. A megkérdettek másik csoportja szerint „nem minden esetben éri el célját az intézkedés”. Még többen, 71-en (89%) indokolt eljárásnak is vélik az igazoltatást, 8-an csak részben, és mindössze csak egyetlen rendőr nem tartja indokoltnak (összesen 11%). Ahogy egyikük megfogalmazta: „Minden

intézkedés alapja az igazoltatás, e nélkül nem lehet továbblépni.”

A lakossági interjúk során ismertetett esetek közül is csak három ügy végződött büntetőeljárással (közülük egy gyalogos, egy autós, illetve egy roma esetben razzia során indítottak eljárást). Ennek ellenére, ahogyan a rendőrök, a megkérdezett igazoltatottak is bíznak az igazoltatás intézményében, helyesnek és indokoltnak tartják és nem is változtatnának rajta. A rendőröknél 7%-kal kevesebb, de így is a nagy többség, a megkérdezettek 71%-a tartja hatékony eljárásnak, köztük három roma és a két másik kisebbségi. Ugyanúgy, ahogy a rendőröknél, még többen gondolják azt, hogy az igazoltatási esetek indokoltak is (81%), és a két kisebbségi mellett négy roma is így véli. Ugyancsak 81% szerint a igazoltatásoknak van előnye a helyi lakosságra nézve. 61% szerint azért, mert megakadályoz bizonyos embereket bűncselekmények elkövetésében; 66% szerint azért, mert az embert arra készíti, hogy kétszer is meggondolja, mielőtt jogsértést követ el, és 52% szerint azért, mert csökkenti a bűncselekmények számát. 71% szerint hasznos a bűnmegelőzés és a nyomozás szempontjából, illetve 48% szerint az információszerzés szempontjából is. Érdekes módon a diszkriminatív igazoltatási gyakorlat erősítheti a hatékonyság érzetét, hiszen az etnikai hovatartozás és a potenciális kriminalitás összefüggésére épített, racionálisnak tűnő lakossági és rendőri sztereotípiák alapján gyanúsnak látott külsejű romák gyakori igazoltatása növelheti a közbiztonság szubjektív érzetét.

Azt a feltételezést, hogy a többség szerint egyértelműen diszkriminatívnek vélt utcai igazoltatási gyakorlat hatékonysága éppen a romák (és más csoportok) nagyobb bűnelkövetői hajlandóságára épülő előítéletességben is gyökerezhet, alátámaszthatják az alábbiak: A kérdésre, hogy a bizonyos csoportokat, így a romákat hátrányos megkülönböztetésben részesítő gyakorlat természetes-e úgy, ahogy van, a megkérdezettek 67%-a igennel felelt, és mindössze a megkérdezettek 15%-a válaszolta azt (valamennyien romák), hogy nem, mert a romák hátrányos megkülönböztetése helytelen. 55% helyesnek tartja a fennálló gyakorlatot és a mögöttes kiválasztási motivációt, 30% pedig kimondottan helyesli a kiválasztás alapjául szolgáló (döntően etnikai) ismérvekre épülő eljárási rendet, mert a potenciális kriminalitás és a kiválasztás alapjául szolgáló tulajdonság között szoros összefüggést lát. Az egyik válaszadó, aki maga is roma, például azon a véleményen volt, hogy a „cigányok lopnak”, egy másik megkérdezett szerint a „a cigányoknak a közlekedési moráljuk nem igazán elfogadható”, egy harmadik úgy gondolta, hogy a romák, hajléktalanok, fiatalok közül „kerülnek ki gyakrabban a tár-

sadalomra nézve veszélyesebb emberek”. Mások szerint a romák, arabok és oroszok kiemelt ellenőrzése a „bűnözés csökkentése érdekében fontos”, megint más szerint így „jobban ki lehet szűrni a körözött személyeket”.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a romákat hátrányos megkülönböztetés éri a rendőri, különösképpen a gyalogos igazoltatások során. A válaszokból kiderül, hogy az etnikai alapú kiválasztás formájában jelentkező intézményes diszkrimináció Magyarországon is létező jelenség. Ezen – tartalmát tekintve diszkriminatív – eljárás fent ismertetett sajátossága az, hogy nem (csak) az eljáró rendőr előítéletességén alapul, hanem (az angolszász területeken empirikus vizsgálatokkal tétélesen cáfolt) olyan racionálisnak tűnő előfeltételezésen, amely összefüggést mutat az etnikai hovatartozás és a potenciális kriminalitás között. Vizsgálataink szerint ez utóbbi álláspont nemcsak a rendőri állományban, de a lakosság körében is széles körben (nem ritkán maguk a romák között is) elterjedt.

Az etnikai alapú kiválasztás gyakorlatában erős társadalmi támogatottságot jelent az, hogy bár a többség tisztában van az igazoltatási gyakorlat önkényességével, a rendőrség rendkívül tág, lényegében korlátlan igazoltatási jogosítványait a lakosság nem érzi terhesnek, sőt inkább erősítené a rendőri jelenlétet, és szívesen látja, illetve tovább szigorítaná a „gyanús” személyek, csoportok (köztük a romák) fokozott ellenőrzését. Az interjúk eredményei rámutatnak arra, hogy másfél évtizeddel a rendszerváltást követően a lakosság körében anakronizmussá vált az a szemlélet, amely a rendőri, hatósági igazoltatásban zaklatást, a szabadságjogok bár tétéles jogilag megengedett, többnyire felesleges korlátozását látja.

JEGYZETEK

1. 2000-ben például a Magyar Helsinki Bizottság kísérleti kutatási programot indított *A törvény előtti egyenlőség alkotmányos ekvének érvényesülése a magyar büntető-igazságszolgáltatásban roma és nem-roma terheltek esetén* címmel. A bírósági akták alapján végzett próbakutatás szociológiai módszerekkel próbált fényt deríteni arra, hogy a büntetőeljárásban és esetlegesen a büntetés kiszabása során más elvek érvényesülnek-e a roma és nem roma terheltek esetében. A program kísérleti fázisát követően, 2001 végén a bizottság átdolgozta a kutatási kérdőívet és újabb ezer büntetőügyre kiterjesztve folytatta a kutatást

- (lásd <http://www.helsinki.hu/indexm.html>). A megkérített bíróságok jelentős része nem tanúsított kellő mértékű együttműködést, így a kutatás végeleges összefoglaló jelentése még várat magára.
2. Lásd például *Rendőrök és romák. Szertelen módszerek. Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához*, szerk. CSÁNYI Klára, Budapest, COLPI, 1997; CSORBA József, ZÁDORI Zsolt, FARKAS Lilla, LOSS Sándor, LŐRINCZ Veronika: *A törvény előtti egyenlőség ekve a büntetőeljáráásban. Egy kutatás problematikája*, Fundamentum, 2002/1; FARKAS Lilla, KÉZDI Gábor, LOSS Sándor, ZÁDORI Zsolt: *A rendőrség etnikai profilalkotásának mai gyakorlata*, Belügyi Szemle, 2002/3; ZÁDORI Zsolt: *Felbő-cakukkfécszekben*, Beszélő, 2003/11; továbbá MINK András: *Az alperes: az állam. A Magyar Helsinki Bizottság története*, Budapest, MHB, 2005, 193–196.
 3. Lásd BALOGI Anna, PAP András László, SIMONOVITS Bori, VARGHA Lili: *Vélemények és tapasztalatok a magyar rendőrség igazoltatási gyakorlatáról. Kutatási jelentés „A rendőrségi igazoltatások összehasonlító vizsgálata Bulgáriában, Magyarországon és Spanyolországban” című kutatás magyarországi eredményeiről*, 2006. március, TÁRKI, illetve PAP András László, SIMONOVITS Bori: *Rendőrségi igazoltatási gyakorlat – lakossági és rendőr szemmel. Összefoglaló tanulmány „A rendőrségi igazoltatások összehasonlító vizsgálata Bulgáriában, Magyarországon és Spanyolországban” című kutatás magyarországi eredményeiről*, 2006. március, TÁRKI. A kutatási eredmények terjedelmesebb összefoglalása a Belügyi Szemle 2006/6–7 számában olvasható. Jelen tanulmány a 68361 számú OTKA-pályázat előkészítő kutatásainak részeként készült.
 4. Egy harmadik argumentum a bűnmegelőzésben és a bűnüldözésben (lett légyen szó hagyományos rendvédelemről vagy nemzetbiztonsági politikáról) kiemelten fontos kisebbségi közösségek elidegenítésének kockázatáról szól. A hamis pozitívok és negatívok problematikája mellett más okból is felvet ugyanis hatékonysági aggályokat az etnikai alapú profilalkotás. Ez pedig a közösségi rendvédelem több évtizede elismert modelljében kulcsfontosságú lakossági attitűdökhöz kapcsolódik. E felfogás lényege, hogy a helyi rendőri (vagy nemzetbiztonsági) feladatok a leghatékonyabban a lakosság aktív közreműködésével hajthatók végre; akkor működik jól a rendőri szervezet, ha a közösség szemében nem ellenséges, igazságtalan, elnyomó hatalomként van jelen, hanem éppen hogy a békés, jogkövető emberek védelmezőjeként, ahol a bűnöző az ellenség.
 5. 1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről.
 6. A 32. § értelmében: „A rendőr a feladatának ellátása során bárkihez kérdést intézhet, felvilágosítást kérhet, ha alaposan feltehető, hogy a megkérdezett olyan közlést tehet, amely a rendőri feladatok teljesítéséhez szükséges. A felvilágosítás kérésének idejére a kérdezett személy feltartóztatható.”
 7. 29. § (2).
 8. 29. § (4). A 30. § szabályozza a razziák esetét: „(1) A Rendőrség a bűncselekmény elkövetőjének elfogása és előállításra, vagy a közbiztonságot veszélyeztető cselekmény vagy esemény megelőzése, megakadályozása érdekében a rendőri szerv vezetője által meghatározott nyilvános helyen vagy a közterület kijelölt részén az oda belépőket vagy az ott tartózkodókat igazoltathatja. (2) A Rendőrség az (1) bekezdésben írt cél elérése érdekében épületet, építményt, helyszínt, csomagot és járművet átvizsgálhat.”
 9. 33. §.
 10. 38. §.
 11. 44. § (1).
 12. Lásd például a 9/2004. és a 65/2003 AB határozatot.
 13. Lásd a 1997. évi XXXII. törvény a határőrizetről és a Határőrségről, 54. §.
 14. 2001. évi XXXIX. törvény a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról.
 15. 61. § (5).
 16. Robin Shepard ENGEL, Jennifer M. CALNON: *Comparing Benchmark Methodologies for Police-Citizen Contacts: Traffic Stop Data Collection For Pennsylvania State Police*, Police Quarterly, March 2004.
 17. Bár a megkérdezettek által említett igazoltatások közül csak három végződött büntetőeljárással és a megkérdezettek nem tettek olyan kijelentést, amely közvetlen összefüggésre mutatna az őket érintő bűncselekmények számának csökkenése és az igazoltatási gyakorlat között, a megkérdezett igazoltatottak mégis bíznak az igazoltatás intézményében, helyesnek és indokoltnak tartják és nem is változtatnának rajta.
 18. A rendőrinterjúk tapasztalatai szerint előállításra, illetve feljelentésre a megkérdezettek becslése alapján az esetek 20%-ában, bírság kiszabására az esetek összesen 31%-ában került sor. Ennek ellenére, a megkérdezett 80 rendőr közül 78% tartja hatékony intézkedésnek az igazoltatást. Még többen, 89% indokolt eljárásnak is véli azt.
 19. A kérdésre, hogy a romákat érő hátrányos megkülönböztetés természetes-e, a megkérdezett lakosság 67%-a igennel felelt, 55% helyesnek tartja a fennálló igazoltatási gyakorlatot és a mögöttes kiválasztási motivációt, 30% pedig kimondottan helyesli a kiválasztás alapjául származó (döntően etnikai) ismervekre épülő eljárási rendet, mert a potenciális kriminalitás és a kiválasztás alapjául szolgáló tulajdonság között szoros összefüggést lát.
 20. A kérdezett etnikai hovatartozását nem közvetlenül a kérdezettől kérdeztük meg, hanem a kérdőívet felvevőnek kell a kérdezés végén megjelölni, így összesen 68 roma személy került be az 1044 elemű mintába.